

ландшафти кардинально відмінні від тих, що існували тисячу років тому.

Лісостепова зона має динамічний характер, який визначається не лише знову ж таки, кількістю вологи, а й біологічними факторами. Так, у лісі завдяки більшому випаровуванню створюється підвищена вологість, що разом із затіненням, захистом від вітру створює сприятливі умови для проростання саме деревних рослин. За сталих умов ліс є стійкішим флористичним угрупованням, але за наявності частих або сильних стресових факторів (сильні посухи, літня спека, пожежі), – ліс відступається, місцем луго-степової рослинності. Коли площа лісових масивів досить значна, вони суттєво підвищують вологість повітря і – що особливо важливо для розуміння характеру зміни обезліснених територій – значно впливають на рівень ґрунтових вод. З усієї площі листової поверхні дерева відбувається випаровування води, завдяки чому розвивається потужний осмотичний тиск. Його сила у дорослого дерева дорівнює 40 атмосфер, з якою коренева система дерев підтягує ґрунтові води з глибини декількох десятків метрів. Додаймо до цього властивості лісової підстилки, яка немов губка набирає дощову вологу і поступово віддає її ґрунту. Таким чином, малі ріки у давнину практично повністю завдячували своїм існуванням лісам.

На це слід особливо зважати при дослідженні мережі водних шляхів сполучення, інтенсивності та напрямів торгівлі у добу давнини і раннього середньовіччя. Сучасна ландшафтна карта докорінно відрізняється від аналогічної часів Київської Русі, а тим паче давніших періодів. Природна лісистість Лісостепової зони, за обережними оцінками, становила 52%, за сучасних умов – ледь сягає 13% [12, 45]. Зазначимо, що в останній показник включено так звані „лісові землі”, що часто лишаються не заліснені. До того ж потрібно пам'ятати про докорінну відмінність у якості прадавніх первинних лісів і сучасних одновидових лісових насаджень.

Ще не так давно реліктовий лісовий масив, залишки якого ми можемо спостерігати в районі Канівських гір, Мошногір'я, Чернолісся, по правому березі Дніпра, смугою завширшки до декількох десятків кілометрів доходив до Чорного моря. Завдяки цьому, зокрема, на Правобережжі невпізнано насиченішою була гідрологічна мережа. Малі ріки, які ми ще досі можемо спостерігати, безсумнівно, були судноплавними для лодій і грецьких галер, а щільно вкриваючи.

Аналіз гідрологічних умов прадавньої України приводить до висновків, далеких від усталених сучасною наукою стереотипів. Так, традиційно, як щось само собою зрозуміле, вважається, що хлібний потік з території сучасного українського Лісостепу в греко-римську добу йшов по Дніпру. А як інакше? Адже це загальновідомий „шлях із варяг у греки”. У часи Київської Русі основною торговою артерією дійсно був Дніпро. Проте в той час через пороги транспортували головним чином такі товари, як хутра, віск, шкіри. Вони не важкі (хутра, віск), не бояться перевантажень (шкіра), коли потрібно було розвантажити товари на суходіл, щоб перетягти по ньому відносно легкі кораблі військово-купецких дружин. А саме такими, прибережними „моноксилами” були кораблі давньоруських купців.

Їх то можна було, зважаючи на невеликі розміри, попередньо розвантаживши, провести через пороги.

Варяги також пересувалися Дніпром. Хоча їхні кораблі були більших розмірів, ніж „моноксили”, їх основним „вантажем” був, як правило, загін воїнів, значно чисельніший, ніж команди, тому їм було під силу обійти волоком Дніпровські пороги.

Значно більші грецькі галери, навантажені зерном, затарованим у крихкі гостродонні амфори, які неможливо було поставити на землю, а покладені на бік вони просто не витримували скільки-небудь суттєвого нерівномірного тиску на бічні стінки, не мали чисельної команди, а тому можливість долання ними дніпровських порогів виглядає не правдоподібною.

У той же час, аналіз донних та берегових відкладів сучасних малих річок басейну Південного Бугу таких, як Шполка, Уманка, Ревуха, Ятрань, Мала Вись, Гнилий Товмач та ін., що у наш час представляють собою вузькі струмочки, в давні часи були широкими і повноводними річками. Тому головною транспортною артерією прадавньої України в її широкій торгівлі з Елладою слугував в ті часи не Дніпро, а значно зручніший для плавання Південний Буг по грецькому – Гіпаніс.

Врахування цієї та інших відмінних рис природи давнини, безумовно, корисне для конкретизації картини історичної минулості.

1. Бродель Ф. Структури повсякденності: можливе і неможливе. – М.: Прогрес, 1986.
2. Гумилев Л.Н. Етносфера: історія людей і історія природи. – СПб.: ООО „Издательство „Кристалл”, 2002.
3. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – СПб.: ООО „ИЗДАТЕЛЬСТВО АСТ”, 2001.
4. Гумилев Л.Н. Роль климатических колебаний в истории народов степной зоны Евразии // История СССР. – 1967. – № 1.
5. Rackham O. The history of the countryside. The classic history of Britain's landscape, flora and fauna. – London: Phoenix press – 2001.
6. Aalen F.N.A. Man and the landscape in Ireland. – London: Academic Press. – 1978.
7. Grigson C. "porridge and pannage: pig Husbandry in Neolithic England" // Archeological aspects of woodland ecology. -1982.
8. Titterton A., Titterton R. Natural history of the Mens, Sussex // Natural History Society. – 1977.
9. Емельянов Ю.В. Рождение и гибель цивилизаций. – М.: Вече, 1999.
10. Simmon I.G. Changing the face of the earth: culture, environment, history. – L.: Blackwell, 1996.
11. Чижевский А.Л. Земное эхо солнечных бурь. М.: Прогресс. – 1973.
12. Національна доповідь України / Спеціальне видання до V всеєвропейської конференції міністрів навколишнього природного середовища „Довкілля для Європи”. – К.: Т-во Новий друк. 2003.

О. В. Ткачук-Ферков

СЕРЕДНЬОВІЧНА ІСТОРІЯ ЗАКАРПАТТЯ В ОЦІНЦІ УГОРСЬКИХ ІСТОРИКІВ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ ст.

Географічне і геополітичне розташування Закарпаття сприяло тому, що регіон протягом віків перебував у тісних, різноманітних за своїм характером взаємовідносинах із сусідніми народами. Цей край

тривалий час входив до складу різних держав: Угорського королівства, Австрійської, згодом Австро-Угорської імперії, Чехословаччини. І тільки у 1945 р. став частиною України. Основне населення Закарпаття — русини (українці) [1] — завжди вважало себе часткою сім'ї народів східного слов'янства і ніколи не поривало зв'язків із нею. Водночас жоден із регіонів України не був у таких тісних економічних, політичних і культурних контактах із народами Європи, як Закарпаття. Тому краєм цікавилися визначні особи наукових кіл різних країн як на сході, так і на заході від нього. Значна кількість літератури полемічного характеру з'явилася в кінці XVIII — на початку XX ст. Автори праць — німці, словаки, угорці, українці, росіяни — висували різні концепції історичного розвитку Закарпаття.

Чимало писали про історію комітатів Закарпаття власне угорські вчені, починаючи ще з кінця XVIII ст. Саме тому не можемо ігнорувати праці, автори яких поряд з основними проблемами історії Угорщини неодноразово роблять суттєві вказівки на події минулого нашого краю. До таких належать роботи М. Бела, Г. Сердагелі, С. Катона, І. Батьяні, А. Сірмаї [2-6]. Слід зауважити, що ці праці написані лагіною, тому через незнання мови вони мало використовуються сучасними вченими. Першою угорськомовною працею з історії Закарпаття є робота Йозефа Балайті [7]. Вона маловідома в наукових колах, а якщо вчені раніше і знали про неї, то не приділяли особливого значення матеріалам, поданим дослідником першої половини XIX ст. Із радянських часів знаємо тільки про одну коротеньку статтю стосовно праці Й. Балайті [8].

Вивчаючи період становлення історичної науки в Угорщині та на Закарпатті, не можна оминати увагою доробок Кароя Мейсароша (1821-1890). Він хоч не був професійним істориком, що не є винятком для першої половини XIX ст., але своїми аргументами і висновками пожвавив наукові дискусії тих часів. Визнання в колах професіоналів він здобув своїми монографіями [9; 10]. Завдяки цьому К. Мейсарош відомий в науці не тільки як один з перших угорців-дослідників минулого населення Закарпаття, але й як перший історик міста Ужгорода. Праці вченого маловивчені сучасною історіографією, винятком є ряд публікацій В. Фединишинця [11] та К. Найпавера [12]. Починаючи з середини 70-х рр. XX ст. в угорському науковому журналі "Сазадок" велася дискусія стосовно об'єктивності автобіографії К. Мейсароша, що опубліковано в Угорщині [13]. До рукописної спадщини К. Мейсароша звертався також Й. Кобаль [14].

Угорську історіографію про Закарпаття збагатив інший вчений другої половини XIX ст. — Тиводар Легоцький (1830-1915). З його ім'ям пов'язані ґрунтовні дослідження минулого комітатів Закарпаття із найдавніших часів і до середини XIX ст. Він відомий в науці також як засновник археології краю та зачинатель музейної справи. Т. Легоцького цікавили питання політичного, господарського та культурного минулого русинів-українців. Він автор фундаментальної тритомної "Монографії Березької жупи" [15]. Спадщина Т. Легоцького, подібно до доробку К. Мейсароша та Й. Балайті, також тривалий час не вивчалася радянською наукою, винятком є деякі посилання на матеріали з соціально-економічних

питань у працях І. Шульги [16] та І. Коломійця [17]. Неупереджене вивчення спадщини Т. Легоцького розпочалося тільки в 90-х рр. XX ст., коли відкрився доступ дослідників до раніше недосяжних архівних і бібліографічних матеріалів, з'явилася можливість правильного оцінювання як історичних фактів, так і доробку багатьох учених краю. Опубліковано бібліографію праць вченого [18].

На рубежі XIX — XX ст. відбуваються корінні зміни у розвитку історичної науки Угорщини. Інтенсивним є вивчення регіональної проблематики, зростає професійна підготовленість дослідників, акцентується особлива увага на вивченні історії селянства, кріпосницьких відносин, становища культури і духовності різних націй і народностей, які населяли "Велику Угорщину". Особливий наголос ставиться на джерельній основі досліджень, на використанні статистичних матеріалів та інших видів документів (щоденників, спогадів, мемуарів тощо). До спектру проблем історіографії залучається минуле комітатів Закарпаття та її корінного населення — русинів. Це найкраще можемо простежити на прикладі доробку угорського вченого початку XX ст. Антонія Годинки (1864-1946). Як професійний вчений Угорщини, він особливо багато уваги приділяв дослідженню історії Закарпаття. Сучасники називали його одним із "наймудріших представників офіційної історіографії" [19]. Радянська наука оцінювала його спадщину негативно. Праці зберігалися у спецфондах. І тільки у 90-і рр. XX ст. вітчизняні та зарубіжні дослідники звернулися до його робіт як до джерел історії Закарпаття та Угорщини періоду середніх віків [20].

Крім названих угорськомовних досліджень, цікаві матеріали містять праці І. Сіладї, А. Комаромі, Я. Мігальї, О. Сабов, В. Сулінчак, О. Бонкало тощо. Їхній доробок належним чином не оцінений і на сьогодні. Тому в цій статті автор ставить за мету здійснити спробу поповнити відомості стосовно розвитку угорськомовної історіографії закарпатського регіону, оцінити внесок у цю справу, тих учених-угорців, які народилися і жили у краї або провели тут певний час свого життя.

Угорські вчені XIX — початку XX ст. вивчали найрізноманітніші питання: як соціально-економічні, політичні, так і культурно-духовні. Тематика була надзвичайно широкою, але у працях майже кожного із учених порушено такі питання, як час і напрями заселення території сучасного Закарпаття; прихід угорських племен до Тисо-Дунайської низовини; взаємодносини угорців із місцевим слов'янським населенням; розвиток духовної культури русинів, заснування Мукачівської єпархії; прихід до краю Подільського князя Федора Корятовича та його діяльність; запровадження і наслідки церковної унії 1646 року; участь русинів краю у національно-визвольній боротьбі угорців проти Габсбургів 1703-1711 рр. та ін.

Отже, для окресленого періоду характерною є багатоаспектність наукових зацікавлень. Тому проаналізуємо найбільш актуальну для сьогодення проблему заселення території Закарпаття і, виходячи із цього, автохтонність того чи іншого народу.

Ще на початку XIX ст. Й. Балайті, подібно до своїх попередників, проаналізував шляхи пошуків угорцями нової батьківщини і прихід їх до Паннонії. Основним

джерелом для нього слугувала відома хроніка Анонімного автора, з якої він запозичив багато фактів і навіть тлумачення подій. Зокрема, перехід угрів через Карпати датує 895 роком і при цьому дослівно цитує Аноніма: "...через Карпати Верчанським шляхом, який веде у Березьку жупу прийшли угорці у 895 році до Угорської Країни, ... і спочатку тут 40 днів відпочивали..." [7, 15]. Ми не маємо сумніву щодо наведених подій, хоча сучасні вчені критикують анонімного хроніка. На початку XIX ст. це джерело було популярним, а викладені у ньому положення сприймалися як історичний факт.

На жаль, розповідаючи про прихід угорців, він не згадує місцеві племена, які могли бути свідками угорського поселення. Незрозуміло, чи дослідник не знав про таких жителів, чи вважав край незаселеним до IX ст. Свої розповіді продовжує тільки 1064 роком, коли місто Мукачево було вже у володінні угорських королів дому Арпадовичів.

У розділі праці про духовне життя населення краю Й. Балайті зауважує, що християнська віра була поширена тут, мабуть, завдяки "київським русинам, які прийшли і осіли на гористих місцевостях комітатів Берег, Унг і Мараморш разом із угорцями..." [7, 106]. Тобто, вчений допускає прихід певної частини русичів у IX ст., при цьому не висловлює думки з приводу автохтонності.

Пізніше, в середині XIX ст., К. Мейсарош конкретизує проблему заселення Закарпаття і наголошує на автохтонності русинів. До того ж, вважав, що вони (русини – авт.) повинні розпоряджатися своєю долею і життям. Відзначив важке соціально-економічне становище русинів, їхню безправність у політичному житті. Сумував, бо "...боляче бачити, як ...цей народ ...живе в найбільш скрутних умовах і в найбільшій духовній самоті в Угорщині" [9, 7], і звертався до угорців, які самі зазнавали гноблення з боку Австрії — "...покажімо, що ми не скупімося на благо свободи до жодного народу, не заздимо їм і не бажаємо пригноблювати їх. Горнімося до кожної народності, з якою пов'язала нас доля, поважаймо її національність, як найважливіше право її свободи..." [9, 11].

Погляди К. Мейсароша на автохтонність вирізняють його з-поміж інших угорських істориків, які вказували на переселення русинів із Галичини у XIII — XIV ст., або прихід разом із угорцями у IX ст. Нерідко вчений непереконливо подає відомі йому факти стосовно автохтонності "руських". На початку розповіді зауважує, що вони прийшли до краю з інших земель в глибоку давнину (дати не подає-авт.), мабуть, "...під час великого переселення народів" [9, 26]. В іншому місці говорить так: "Вони (тобто руські – авт.) залишили свої давні землі із першою хвилею народного переселення ... влилися до угорців, і разом з Аттілою ... прийшли сюди" [9, 32]. Отже, дослідник підкреслює, що до здобуття угорської батьківщини Арпадом цей край заселяли різні народи: "слов'яни і болгари жили між Дунаєм і Тисою аж до кордонів...з Галичиною (Galicia)...", а владу над ними мали окремі вожді. Це є пряме підтвердження автохтонності слов'ян на території Закарпаття.

К. Мейсарош звертався і до питання етнічної приналежності "руських". Він зараховує їх до слов'янських племен: "Руський народ є не ким іншим, як один з відокремлених гілок слов'янської

народності". Дослідження їхньої "мови, звичаїв, релігії... підтверджує їх схожість... із народом галицьким і малоросійським" [10, 7], бо походять вони з єдиного праслов'янського кореня. Обґрунтовуючи положення про автохтонність русинів на землях Закарпаття, К. Мейсарош відзначає факти неодноразового переселення русинів до краю із Ладомерії у XII ст., із Поділля у XIV ст. [10, 60].

Отже, К. Мейсарош у середині XIX ст. порушив цікаві проблеми з історії Закарпаття. Він визначив час заселення русинами території краю, довів, що вони жили тут далеко до приходу угорців у кінці IX ст. Другий його висновок — русини не тільки автохтони, але й етнічно споріднені з русинами на схід від Карпат. Водночас слід зауважити, що вченому у викладі деяких питань властивий дух романтизму, часто він спирається на власні почуття і враження, а не на наявні документи чи факти. Саме тому сучасні дослідники з обережністю посилаються на праці К. Мейсароша, при цьому визнають його вагомий внесок у розвиток історичної науки.

Стародавню історію Закарпаття та його населення вивчав інший, вже згаданий нами вчений — Тиводар Легоцький. Джерелами йому слугували розповіді анонімного хроніка короля Бейли III "Gesta Hungarorum" (Діяння угорців) [21], законодавчі акти угорських королів, речові пам'ятки періоду, здобуті внаслідок археологічних розкопок.

Достовірним для вченого є той факт, що на час приходу угорських племен в околицях Мукачева жили слов'яни: "...слов'яни, жителі цієї землі, почувши про їх (угорців-авт.) прихід дуже боялися і підкорилися вождю Алмошу" [21, 88]. Проте, що слов'яни працювали у сільському господарстві, свідчить такий уривок Аноніма: "угорці 40 днів відпочивали біля Мукачева, їм були забезпечені усі найнеобхідніші засоби, ... вони були задоволені родючістю ґрунтів..." [15, 311]. На території Березької жупи у давні часи жили слов'яни, що були під владою вождя Салана (Szalán vezír). По берегах Боржави і Тиси жили болгари. Ось такий різномір народів заселяв закарпатські території у IX ст. У праці "Монографія Березької жупи" відображено історичну концепцію дослідника. Саме у передмові до цього видання він визначає мету свого дослідження: "Мопм прагненням є... відшукати найвіддаленішу точку Березької жупи і згадати тих, вже покійних, забутих предків, колишніх заможних і багатих землевласників, визначних осіб адміністрування і судочинства, які в ті часи творили славетні справи, а з плином часу були забуті... бо життя померлих вкорінюється в пам'яті живих". Історик ставить за мету через діяльність визначних осіб висвітлити історичне минуле населення Березької жупи. Для цього він опрацював незліченну кількість джерел із сімейних архівів, архівів Березькоп, Уточанськоп жуп, фонди міст Берегово, Мукачево, Мукачівськоп домініп, Будапештського королівського та Державного архіву тощо. Працюючи прокурором Мукачівсько-Чинадпівськоп домініп, Т. Легоцький був оточений масою архівних документів, з яких черпав матеріали для своїх численних наукових студій. Він відбирав, перш за все, документи стосовно Березької жупи, бо "жупа відігравала немаловажливую роль в історії держави" [15, 4].

Отже, вивчаючи проблеми раннього середньовіччя на території Закарпаття, Т. Легоцький

пріділяє увагу підтвердженню автохтонності слов'ян у цьому регіоні. Суттєві моменти наукових пошуків ученого виокремлюють його з-поміж попередників та окремих сучасників. Перш за все слід наголосити на використанні нового для тих часів виду джерела — археологічних знахідок. Т. Легоцький вважається засновником цієї справи. Експонати його колекції становлять вагомий частку речових фондів Закарпатського краєзнавчого музею.

Крім висловленої Т. Легоцьким думки про автохтонність слов'ян на землях цього краю, важливе значення має визнання ним етнічної спорідненості їх із українцями на схід від Карпат. Дослідник наголошував на необхідності захисту національних прав русинів-українців.

На рубежі XIX—XX ст. інший відомий історик Угорщини, Антоній Годинка, виклав свої погляди стосовно історичного розвитку комітатів Закарпаття та його населення у праці “Історія Мукачівської єпархії” [22]. Назва роботи, на перший погляд, свідчить про суто церковний характер, але насправді зміст розкриває культуру, соціально-економічні відносини, політику тощо. Тобто праця є ґрунтовним дослідженням історії Закарпаття. Фактичний матеріал базується на джерелах архівів Відня, Риму, Кошиць, Будапешта. Частина зібраних матеріалів А. Годинці вдалося видати у 1911 році окремою збіркою під заголовком “Архів Мукачівської єпархії грецького обряду” [23]. Тут подано 527 документів за період 1458 – 1715 рр., більше половини з них опубліковано вперше. На жаль, матеріали для наступних томів залишилися в рукописі.

Найперша і, мабуть, найважливіша, проблема, до якої звертається дослідник, – це заселення русинами (українцями) території історичного Закарпаття. А. Годинка висловлює думку, що ці землі (тобто Закарпаття – авт.) до приходу угорців в кінці IX ст. “були пустими, ніким не заселеними” [22, 59]. Учений не є прихильником теорії автохтонності русинів чи раннього їх поселення, а вказує на переселення цього народу до краю у другій половині XIII ст. Однак допускає можливість приходу із вождем Алмошем (кін. IX ст.) незначної кількості русинів. Посилається на відомості безіменного автора хроніки короля Бейли III. Саме Анонім у “Gesta Hungarorum” зауважує, що “до Алмоша приєдналося багато русинів, нащадки яких і нині живуть в Угорщині” [22, 62].

Згідно з письмовими джерелами, А. Годинка не знайшов слідів проживання русинів раніше середини XIII ст. Перше русинське поселення в районі сіл Лесна і Чемерне в нижній течії етнографічної межі проживання русинів учений датує 1254 роком. Саме після татарського нашествя король Бейла IV розпочав заселяти спустошені землі, будувати фортеці. Його зять, Ростислав Чернігівський, отримав замок Фузер (Füzér) у Земплінському комітаті, тут, за джерелами, вперше згадується русинське поселення (“sepulchra rutenorum”). А. Годинка відмічав, що стосовно земель історичного Закарпаття взагалі не можна говорити про автохтонність за давнім правом на землю, а тільки про пізніших переселенців, яких угорські документи називали гостями — “hospes” [22, 62].

Угорський історик вважав за доцільне визначити характер заселення земель Закарпаття. По-перше, заселення проходило не від кордонів у глибоку країну, а від лінії укріплень до кордонів. Найдавніші поселення

знаходимо вздовж головних шляхів сполучення [22, 72]. По-друге, поселенці-русини приходили не як однорідна, єдина група чи народ, а як кріпаки з різних територій. Це були поодинокі поселення, що перслідковується за етнографічними ознаками русинів.

Отже, науковець обґрунтував теорію пізнього заселення русинами території історичного Закарпаття. Сам процес заселення дослідник розтягує до початку XVII ст. [22, 17].

На запитання звідки прийшли русини, А. Годинка однозначно відповідає, що із-за Карпат від бойків і лемків, бо серед них збереглися назви — лемки та бойки. Приходили русини не разом, а невеликими групами протягом декількох століть. Якщо русини приходили групами, то поштоvhом до цього могли бути не конкретні події, а власне суспільні відносини, які мали місце, починаючи з другої половини XIII ст. і аж до XVII ст. Якщо переселення були добровільними, то причиною могли бути пошуки кращого життя, “бо постійні чвари між князями, боярами, а пізніше польською шляхтою ускладнювали життя бідного селянства” [22, 20]. Такі висновки угорський вчений зробив на основі опрацьованих ним руських літописів, зокрема Іпатіївського списку. Завершуючи виклад цієї проблеми А. Годинка говорить, що “тут (тобто на Закарпатті. — авт.) русини жили краще, мали більше свободи і привілей, ніж в старій батьківщині” [22, 25].

Отже, Антоній Годинка є прихильником теорії пізнього заселення русинами комітатів Закарпаття. Це його помилкове твердження не перешкоджало у визнанні їх етнографічної спорідненості із бойками і лемками за Карпатами.

Крім А. Годинки, на початку XX ст. історичне минуле комітатів Закарпаття цікавило й інших дослідників. Згадаємо, зокрема, О. Сабова [24], В. Сулінчака [25] та О. Бонкало [26]. В їхніх працях певне висвітлення отримала проблема заселення земель краю. Всі вчені роблять висновок, що перша згадка про русинське поселення на території Підкарпаття [27] датується 1254 роком. Тобто одноставно є прихильниками теорії пізнього заселення території Закарпаття з другої половини XIII ст. Вони не вважають русинів-українців автохтонним населенням краю. Свої висновки та навіть цитати джерел запозичують в А. Годинки та в інших дослідників того періоду.

Отже, ми розглянули тільки одну проблему із багатьох, якими переймалися угорські вчені XIX – початку XX ст. Здебільшого дослідники були прихильниками позиції пізнього заселення території історичного Закарпаття русинами (українцями), що не зменшує їхнього внеску до скарбниці науки та культури краю.

Протягом XIX — початку XX ст. у розвитку історичних досліджень в Угорщині, частиною якої було і сучасне Закарпаття, спостерігалися позитивні зрушення. Серед головних питань історії держави відчувалася активізація вивчення регіональних питань. Так, серед угорських вчених помітну увагу історії комітатів Закарпаття приділяли Й. Балайті, К. Мейсарош, Т. Легоцький, А. Годинка, О. Сабов, В. Сулінчак, О. Бонкало та ін. Вони висвітлювали минуле краю у контексті історії Угорської держави. Найбільшою заслугою дослідників є те, що вони критично оцінили відомі та давно усталені положення

стосовно деяких моментів історії, проводили жваву дискусію навколо ще не вирішених проблем, ввели до наукового обігу значну масу джерел, якісно покращили методiku досліджень тощо. При цьому не слід забувати про помилковість деяких суджень угорських істориків XIX — початку XX ст. Їхні праці не позбавлені неточностей та помилок, тому використовуємо їх з обережністю. Нами проаналізовано тільки невелику частину доробку вчених, що, мабуть, допоможе створити більш-менш об'єктивну картину розвитку історіографії Угорщини про Закарпаття. Спадщина угорських істориків краю є надбанням не тільки науки і культури Угорщини, але й України і потребує подальшого вивчення. Матеріали досліджень можуть стати основою для поживлення наукових контактів між ученими України та Угорщини, можуть бути використані у процесі викладання історії Угорщини, історії України та різних спецкурсів для студентів ВНЗ.

1. Назву "русини" вживаємо до закарпатських українців стосовно давнього періоду їх історичного розвитку.
2. Bél Mathias Compendium Hungariae Geograficum ad exemplar Notitiae Hungariae novae historico-geograficae. — Posonii et Pestini, 1796.
3. Szerdahelyi Gabriel *Cellebrium Hungariae urbium et oppidorum Chorographiae*. — Cassovia, 1732.
4. Katona Stefano *Historia critica regum Hungariae*. — t. 1-42. — Buda, 1779-1817.
5. Battyány Josef *Leges Ecclesiastica Regni Hungariae*. — Pars I-II. — Alba-Carolina, 1785-1827.
6. Szirmai Antal *Notitiae topografiae, politica incyliti comitatus Zempleniensis*. — Buda, 1803.; *Notitiae historica comitatus Zempleniensis*. — Buda, 1804. óa 4.
7. Balajthy József *Munkács. Azaz Munkács városának és várának topográfiai, geográfiai, történelmi és statisztikai leírása*. — Debrecen, 1836.
8. Várady Sternberg János *Egy helytörténelmi könyv és szerzője (Balajthy J. Munkács) // "Kalendárium '87"*. — Užhorod, 1986.
9. Mészáros Károly *A magyarországi oroszok története*. — Pest, 1850.
10. Mészáros Károly *Ungvár története a legrégebb időktől máig*. — Pest, 1861.
11. Федунішинець В. Перший історик Ужгорода. — Ужгород, 1994; Він же. Історик і захисник карпаторуменів. — Ужгород, 1996.
12. Najpáver Kamil *Videkünk krónikása. Mészáros Károly születésének 160-ik évfordulójára // "Kalendárium '81"*. — Užhorod, 1980.
13. Mészáros Károly *önéletrajza. Bevezette, sajtó alá rendezte Csorba Csaba*. — Debrecen, 1974. / *Hajdu-Bihar megyei muzeumok közleményei*, 23.sz.; Spira György *Mészáros Károly önéletrajza előt // Bp.: Századok*, 1974. — 3.sz.
14. Kobály József *Sine ira et studio*. — Ungvár: KMKSZ, 1995.
15. Lehoczky Tivadar *Beregvármegye monográphiája*. — I-III. köt. — Ungvár, 1881-1882.
16. Шульга І.Г. Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII ст. — Ужгород, 1962.
17. Коломиец И.Г. Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX века. — Т. II. — Томск: ТГУ, 1962.
18. Кобаль Й. Бібліографічний показник праць Тиводара Легоцького (1830-1915). — Ужгород, 1990; *Razgulov V/ Lehoczky- muzeum*. — Ungvár: Kárpáti panoráma, 1997.
19. Perényi József *Emlékezés Hodinka Antalról // Bp.: Századok*, 1965.
20. Hodinka Antal *válogatott kéziratai /Вибрані рукописи Антонія Годинки. / Szerk. Udvari István. — Nyiregyháza, 1992; Hodinka Antal emlékkönyv. Tanulmányok Hodinka Antal tiszteletére / Szerk. Udvari István. — Nyiregyháza, 1993; Udvari I. Антоній Годинка — дослідник історії русинів: 1864-1946. — Ніредьгаза, 1992.*

21. *Anonymi Belae regis notari Gestis Hungarorum Liber*. — *Viennae: Typis et sumptibus. Caroli Gerold*, 1827.
22. *Hodinka Antal A munkácsi görögkatolikus püspökség története*. — Bp.: MTA, 1909.
23. *Hodinka Antal A munkácsi görögkatolikus püspökség okmánytára*. — I. köt. (1458 – 1715). — Ungvár, 1911.
24. *Szabó Orest A magyar oroszokról*. — Bp., 1913.
25. *Szulincsak Laszlo Mikor történt a kárpátaljai rutének betelepülése hazánkba?* — Ungvár, 1918.
26. *Bonkáló Sándor A Rutének (Ruszinok). Magyarságismeret. Franklin Társulat kiadása*. — Bp., 1940.
27. Термін "Подкарпаття" є перекладом із угорського "Kárpátalja". Тому автором у деяких моментах вживається це визначення території сучасного Закарпаття.

О. О. Вінтонів

ФІЛЬВАРОК В УМОВАХ КРИЗИ ФЕОДАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ШЛЯХИ ЙОГО ВІДБУДОВИ В XVII – XVIII ст.: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Важливість дослідження порушеної проблеми зумовлена особливостями сучасного розвитку вітчизняної історичної науки, коли існує нагальна потреба у висвітленні малодосліджених і суперечливих питань історичного минулого України, зокрема питань розвитку фільваркового господарства, які вивчали представники Львівської школи аграрної історії в другій половині XX ст. Аграрна проблематика завжди була в центрі уваги радянських істориків, оскільки в той час, у зв'язку з дослідженням антифеодальних селянських рухів, для її вивчення склалися досить сприятливі умови. Однак заслуга істориків Львівської школи полягає в тому, що вони не обмежилися лише цією проблемою. У контексті вивчення аграрної історії Центральної та Східної Європи і зокрема західноукраїнських земель, вони досліджували особливості становлення, розвитку та занепаду фільваркової системи господарства як в цьому регіоні, так і в Східній Європі загалом.

Незважаючи на те, що праці львівських істориків-аграрників були відомі не лише в колишньому Радянському Союзі, але й за його межами, їхній науковий доробок так і не став об'єктом спеціального дослідження. Тому для історіографічної оцінки розвитку української історичної науки у другій половині XX ст. досить актуальним є осмислення наукової спадщини вчених цієї школи.

Метою статті є спроба шляхом залучення значного кола джерел, преш за все наукових праць Д. Л. Похилевича, Ю. М. Гроссмана, В. Ф. Інкіна, Я. С. Мельничука, В. О. Пірка, дослідити процес еволюції поглядів учених на занепад фільварково-панщинної системи у XVII – XVIII ст. та окреслити фактори, що його спричинили.

Значна увага істориками Львівської школи присвячена вивченню впливу фільварково-панщинної системи на загальний економічний стан Центральної та Східної Європи. У контексті цієї проблеми особлива увага зверталася на розвиток аграрного сектору західноукраїнських земель. Так, за спостереженнями Д. Л. Похилевича, спочатку фільварково-панщинна система сприяла інтенсифікації господарського розвитку, але вже у 20-40-х рр. XVII ст. стали виявлятися її негативні наслідки. В першу чергу це позначилося